

İstihbaratta Diplomatik Misyonların Rolü: Ebilov Vakası*

Türkan NECEFOĞLU**

Özet: Diplomasi, iki ülke ilişkilerinin kurulması ve sürekliliği için yürünebilecek en sağlam yoldur. Diplomatik misyon ve ev sahibi ülke arasında karşılıklı tanınan haklar oldukça önemlidir. Ancak herkes tarafından bilinen ve üzerinde fazla konuşulmayan bir mevzu vardır. Bu da, diplomatların zaman zaman sahip olduğu dokunulmazlığı kullanarak, sınırlarını aşmasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasından beş gün sonra, Bolşevik Rusyası'nın işgali ile Azerbaycan'daki millî hükümet düştü ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (AzSSC) ilan edildi. AzSSC'nin kuruluşu itibarıyla, yöneticiler bütün emirleri Moskova'dan almaktaydı. Diplomasi ve istihbarat birimleri tümüyle Moskova'nın kontrolü altındaydı. 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya Bolşevikleri, diğer devletlerce tanınmak ve o ülkelerde diplomatik misyonlar vasıtasıyla ilişkileri geliştirmek için çalışıyordu. Diğer devletler tarafından tanınma isteğiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) vakit kaybetmeden birbirlerini tanıdılar ve diplomatik misyonlarını oluşturmaya başladılar. Moskova'nın onayı ile AzSSC'nin temsilcisi İbrahim Ebilov*** Ankara'ya geldi ve diplomatik misyonun kuruluş çalışmalarına başladı. Ebilov, Ankara'ya gelir gelmez ticari ilişkilerin kurulması adına 'Ticaret Şubesi'ni kurdu. Büyükelçiliğe bağlı bu birimin çalışanları, ticaret adı altında ilişkiler kurarak istihbarat bilgisi toplamaktaydılar. Bu makalede Ebilov'un üstleri ile olan yazışmaları kaynak olarak kullanıldı. Bu mektuplardan anlaşıldığı üzere, Ebilov üstlerinden belirli alanlarda bilgi toplaması için emirler almaktaydı. Siyasi, askerî, ekonomik, toplumsal meselelerden istihbarat toplamasının yanı sıra Rusya ve Azerbaycan'dan kaçan karşı devrimciler hakkında da bilgi toplamaktaydı. Özellikle Kars'taki Konsolosu İslam Hacıbeyli'ye mektupla verdiği talimatlardan, bölgedeki askerî birlikler ve karşı devrimciler hakkında bilgiler toplamasını istediğini görebiliriz. Ebilov'un yazışmaları bu çalışmada incelenirken; Ebilov'un Ankara'da bulunduğu süredeki çalışmaları ve Atatürk'e yaklaşımları 'dostluk' diye tanımlanmadan, realist bir bakış açısıyla bir diplomatın davranması gerektiği gibi dostane davranarak ülkesi için istihbarat toplama çalışmaları olarak ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, İstihbarat, TBMM, Azerbaycan SSC, İbrahim Ebilov.

The Role of Diplomatic Missions in Intelligence: The Case of Ebilov

Abstract: Diplomacy is the most reliable path for establishing and maintaining relations between two countries. The mutual rights recognized between a diplomatic mission and the host country are of great significance. However, there is a well-known yet less-discussed issue: diplomats occasionally exceed their limits by leveraging their immunity. Five days after the opening of the Grand National Assembly of Turkey (GNAT), the national government in Azerbaijan fell due to the Bolshevik occupation, and the Azerbaijan Soviet Socialist Republic (AzSSR) was declared. From its inception, the ASSR's administration received all orders from Moscow.

* Bu çalışma yazarın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki Diplomatik Misyonu ve İstihbarat Faaliyetleri (1920-1922) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, turkancefogl@outlook.com / <https://orcid.org/0000-0002-7256-3705>

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 17-11-2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 17-02-2025

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1586881>

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Necefoğlu, T. (2025). İstihbaratta Diplomatik Misyonların Rolü: Ebilov Vakası. Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, 7(1), 99-110, <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1586881>.

*** Bazı belgelerde, Rus yazım dili sebebiyle kendisinden İbrahim Abilov diye bahsedilmektedir. Azerbaycan'daki soyismi olan Ebilov'un tam karşığı olduğu için Türkiye'de Ebilov olarak kullanılması daha uygundur.

And, both diplomacy and intelligence units were entirely under Moscow's control. Following the October Revolution of 1917, the Bolsheviks in Russia sought recognition by other states and worked to develop relations through diplomatic missions. With the desire to be recognized by other states, the Government of the Grand National Assembly of Turkey and the Russian Socialist Federative Soviet Republic (RSFSR) immediately recognized each other and began to establish diplomatic missions. With Moscow's approval, Ibrahim Abilov, the representative of the Azerbaijan SSR, arrived in Ankara and initiated efforts to establish the diplomatic mission. Upon his arrival in Ankara, Abilov established a "Trade Office" to foster commercial relations. Employees of this unit, which was attached to the embassy, engaged in intelligence gatherings under the guise of trade relations. This paper uses Abilov's correspondence with his superiors as a primary source. These letters reveal that Abilov received orders to gather information in specific areas. He collected intelligence not only on political, military, economic, and social issues but also on counterrevolutionaries fleeing Russia and Azerbaijan. Particularly notable are Abilov's instructions to the Consul in Kars, İslam Hacıbeyli, as seen in his letters. These directives emphasized gathering information about military units and counterrevolutionaries in the region. While examining Abilov's correspondence in this study; Abilov's work during his stay in Ankara and his approaches to Atatürk were not defined as 'friendship', but as efforts to gather intelligence for his country by acting in a friendly manner as a diplomat should act from a realist point of view.

Keywords: Diplomasy, Intelligence, GNAT, Azerbaijan SSR, Ibrahim Abilov.

Giriş

Modern devletlerin kurulmasıyla birlikte, dış temsilciliklerin önemi artmıştır. Misyonlar, misafiri olduğu ülkelerde sadece ülkeler arasında ilişkileri yürütmekle yetinmezler. Ev sahibi ülkenin toplumsal hareketlerine, ekonomik durumlarına, siyasi manevralarına dair ulaşabildiği her türlü bilgiyi merkezlerine bildirmekle yükümlüdürler. Tabii teknolojinin bu kadar geliştiği günümüzde bu tür bilgilere erişmek nispeten daha kolay. Lakin uluslararası ilişkilerin ilk yıllarında bu bilgilerin toplanmasında, ayıklanmasında ve analiz edilmesinde dış temsilciliklerin rolü daha büyüktü. Bu bağlamda dış temsilciliklerin istihbarattaki rolü; 1920-22 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara'daki temsilcisi İbrahim Ebilov'un üstlerine ve astlarına gönderdiği mektuplar kapsamında incelenecektir. Sadece Ebilov'un değil, aynı zamanda Bakü'deki Dış İlişkiler Halk Komiseri (Dışişleri Bakanı) M. D. Hüseyinov'un ve Kars Konsolosu İslam Hacıbeyli'nin mektuplarına da yer verilmiştir. Ebilov'un raporları; misyonun istihbarat çalışmaları, Ticaret Şubesi, siyasi istihbarat raporları, ekonomik istihbarat raporları, askerî istihbarat raporları ve anti-Sovyet unsurlara karşı istihbarat başlıkları altında analiz edildi.

1. Diplomasi ve İstihbarat Kavramları

Beşeriyet tarihinin ilk insan grupları, aralarındaki çatışmaların sonlandırılması için ulakları kullanırlardı. Bu haberciler, diğerlerinden ayrılmasını sağlayan birtakım ayrıcalıklara sahip oldukları için dokunulmaz olarak kabul edilirdi. Diplomasi kavramı ne kadar modern devletlerin ortaya çıkması ile bilimsel olarak çalışılmaya başlandıysa da kökleri ilk uygarlıklara uzanmaktadır (Clark, 1973, s. 4). Diplomasi bilimi aynı zamanda bir sanattır. Bilgiyi doğru analiz etmek kadar doğru yerde kullanmak da önemlidir. Doğru zamanda doğru notaya basmak sanatçının işidir, böylelikle sanat eseri ortaya çıkar. Diplomaside de yanlış zamanda yanlış yerde atılan bir adımla harmoni bozular. Diplomasi bir başka yönüyle cerrahlık gibidir. Farklı uzmanlık alanları ile iş birliği gerektirir (Попов, 2003, s. 16).

15. yüzyılda, henüz uluslararası ilişkilerin gelişmediği bir dönemde, diplomasi bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Politika yolu belirlerken, diplomasi o yolda nasıl doğru yürüneceğini gösteren bir yöntem olarak dış politikanın bir kolu olarak görülürdü. Diplomasinin türlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Geçici Diplomasi (Ad Hoc), Kapalı Diplomasi, Açık Diplomasi, Zorlayıcı Diplomasi, İkili Diplomasi, Çok Taraflı Diplomasi, Arabuluculuk Diplomasisi, Konferans (Zirve) Diplomasisi ve Kamu Diplomasisi (Waters, 2012).

İstihbarat sözlük anlamında ilk olarak ‘bilgi, haber, duyum’ (TDK Türkçe Sözlük, “İstihbarat,” Erişim Tarihi, 24 Mart 2019, [https://sozluk.gov.tr/?kelime=istihbarat.](https://sozluk.gov.tr/?kelime=istihbarat)) anlamına gelse de, kavramsal olarak Hermen’e göre ‘bilgi elde etme’ olarak tanımlanır (Herman, 1998). Özdağ’ın tanımında ise istihbarat, bir ülkenin rakipleri ile mücadelesinde hayatta kalmasını sağlayacak hatta üstün konuma gelmesine yardım edecek bilgilerin derlenmesidir (Özdağ, 2008, s. 29). Tüm bu bilgi toplamanın dışında istihbaratın yarattığı ‘operasyonel’ bir algısı vardır. Elde edilen bilgilerle diğer devletlerin politik, ekonomik, sosyolojik durumlarına veya manevralarına müdahale etmek bu kavramın operasyonel yönüdür.

Rus dilinin en önemli sözlüklerinden olan Ojegov’un sözlüğünde istihbarat; ‘1. Bir şeyin özellikle araştırılması, 2. Askerin düşmana ya da işgal ettiği yere ait bilgileri edinme çalışmaları, 3. Bu eylemleri gerçekleştiren askeri birim/birlik, 4. Yabancı ülkelerin ekonomik, politik ve askeri potansiyellerinin araştırılmasından sorumlu örgüt.’ olarak tanımlar (Ожегов, 1987, s. 556-557). Bu bağlamda, Rusların istihbarata askerî operasyon gözü ile baktıkları anlamını çıkarabiliriz. İstihbaratın çeşitlerine gelecek olursak; siyasi istihbarat, ekonomik istihbarat, askerî istihbarat stratejik istihbarat, operasyonel istihbarat, sosyolojik istihbarat, açık kaynak istihbaratı, sinyal istihbaratı diye sıralayabiliriz (Scheffler ve Dietrich, 2023).

Yüzyıllar boyunca hatta kalıcı temsilciliklerden de önce, istihbarat ve diplomasi birbiriyle özdeşleşmiştir. İki kamu hizmetinin de amacı ülkesinin çıkarını korumaktır. Ulak ve elçi aradaki ilişkiyi sürdürmekle sorumluyken, görev sınırlarını aşarak edinebildiği her türlü bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. İstihbarat ve diplomasinin birbirinden ayrılması, bilgiye yaklaşım şeklinin zamanla değişmesiyle gerçekleşti. İstihbarat bilgiyi toplamaya odaklanırken, diplomasi bilgiyi yorumlamaya yöneldi. 1961 Viyana Sözleşmesi ile diplomatın görevlendirildiği ülkedeki bilgiye erişimi açık kaynaklar ile sınırlandırıldı (Попов, 2003, s. 130-131). Diplomatlar ev sahibi ülkenin iç hukukuna uymakla yükümlüdürler. Siyasal hareketleri desteklemek, gizli bilgilere ulaşmak, rejim tehdit eden unsurları desteklemek gibi iç işlerine müdahale sayılacak her türlü davranış yasaktır (Reçber, 2011, s. 37). Ancak yine de diplomatik misyonlar, dokunulmazlıklarının sağladığı avantajları kullanarak sınırlarını zorladılar. İstihbaratçılar,

diplomatların gözlem yaparak elde edemeyecekleri bilgileri kaynağından alabilmek için yasaların dışına çıkmaktan çekinmezler (Винокуров, 2014, s. 30).

Uluslararası ilişkilerde hatalar devletler arasında problemlerin büyümesine sebep olabilir. Doğru dış politikaların oluşturulabilmesi için bilgilerin toplanıp analiz edilmesinin yanı sıra doğru diplomatik adımların atılması da önemlidir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda güç dengesini kendi lehine çevirmek ve kendi politikasını dayatmak ülkeyi güçlü kılar. Bu sebeple, istihbarat ve diplomasi uyumlu çalışması, ülkelerin varlığı için önemlidir (Винокуров, 2014, s. 89-90). İstihbarat çarkı; bilginin elde edilmesi, analiz edilmesi, ilgili kuruluşa iletilmesi ve bilgiler doğrultusunda siyaset geliştirilmesi (yol çizilmesi) şeklinde döner (Yılmaz, 2018, s. 117-130). Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi (Комитет государственной безопасности [КГБ-КГВ]) ve Sovyet askerî istihbaratı temsilcilerinin yoğun bir oranda Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (Союз Советских Социалистических Республик [СССР-SSCB]) diplomatik misyonları personelinin içinde çalıştığı rapor edilmiştir. Batı ülkelerindeki misyonlarda bu oran yüzde kırkları bulurken, Sovyete komşu ülkelerde bu oran yüzde yetmişleri bulmaktaydı (Hamilton ve Langhorne, 2013, s. 195).

Bu makalede istihbaratın diplomatik bir misyon tarafından toplanma çalışmalarını ve bu bilgilerin analiz edilip hangi amaçlarla kullanılmak istendiğini inceleyeceğiz. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara'daki büyükelçisi İbrahim Ebilov'un yazışmalarından elde edilen bilgiler istihbarat türlerine göre ayrıştırılarak değerlendirildi.

2. Azerbaycan SSC'nin Türkiye'deki Diplomatik Misyonu ve İbrahim Ebilov.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasından beş gün sonra, Bolşevik Rusyası'nın işgali ile Azerbaycan'daki millî hükûmet düştü ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (AzSSC) ilan edildi. AzSSC'nin kuruluşu itibarıyla, yöneticiler bütün emirleri Moskova'dan almaktaydı. Diplomasi ve istihbarat birimleri tümüyle Moskova'nın kontrolü altındaydı. 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya Bolşevikleri, diğer devletlerce tanınmak ve o ülkelerde diplomatik misyonlar vasıtasıyla ilişkileri geliştirmek için çalışıyordu. Diğer devletler tarafından tanınma arzusuna sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) vakit kaybetmeden birbirlerini tanıdılar ve diplomatik misyonlarını oluşturmaya başladılar. Moskova'nın onayı ile AzSSC'nin temsilcisi İbrahim Ebilov Ankara'ya geldi ve diplomatik misyonun kuruluş çalışmalarına başladı (Qasimov, 1998, s. 23-25).

İbrahim Ebilov, 1881 yılında Nahçıvan'da dünyaya geldi. İlk tahsilini Ordubad Ortaokulu'nda tamamladı. Önce Mahaçkala'da, sonra Bakü'de; petrol madenleri, demiryolu vs. gibi birçok alanda işçi olarak çalıştı. 1905'te Rusya Demokrat İşçi Partisi'ne üye olan Ebilov, illegal yayın

dağıttığı için bir süre hapis yattı, sonrasında 1907'de Mahaçkala'da Hazar Ticaret Donanması denizcilerinin grevini organize etti. 1908'de yerel devrimcilere destek için bir yıllığına İran'a gönderildi. 1912'de Bakü Hayat gazetesini yayınlamaya başladı ve 1913'te tekrar tutuklanarak sürgüne gönderildi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıllarında, meclisteki Himmet Partisi'nin milletvekili oldu. 1920'de Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgalinden sonra Komünist Partisi üyeliğine geçti ve Azerbaycan SSC İçişleri Komiser Yardımcısı olarak atandı. Mayıs 1921'de Komintern'in 3. Kongresi'ne Azerbaycan temsilcisi olarak katıldı. Ağustos 1921'de Azerbaycan SSC'nin Türkiye büyükelçisi olarak atandı. Sonradan Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC'nin de Türkiye temsilciliğini üstlendi (Багиров, 1965, s. 81, 82).

Ebilov atandıktan sonra görev yerine 11 Ekim'de gitti ve o dönem Ankara'daki konut sıkıntısı yüzünden görevine başlaması gecikti. 18 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı törenle misyon görevine başladı. Ankara'da büyükelçilik açılması kararı verilirken, Kars'ta da bir konsolosluk açılması uygun görüldü. İslam Hacıbeyli Kars Konsolosu olarak atandı ve Eylül 2021'de görevine başladı (Arslan, 2004, s. 178-195).

Ankara'da RSFSC ve Ukrayna SSC'nin de temsilcilikleri faaliyettedirler. Bolşeviklerin Ekim Devrimi sonrası ilk politikası, Sosyalizmi dünyaya yaymaktı ve bunun için çalışmalara komşu devletlerden başladılar. Türkiye'deki Millî Mücadele'yi komünist bir harekete dönüştürmenin fırsatını kollamaya çalışıyorlardı. Moskova, Millî Mücadele'nin en başından itibaren adamlarını Anadolu'ya göndererek Türk toplumunun liderlerini, hareketlerini, ekonomilerini, askerî ve siyasi manevralarını takip etmeye başlamıştı zaten (Yurtsever, 2013, s. 184).

2.1. Azerbaycan SSC'nin İstihbarat Çalışmalarında Ticaret Şubesi'nin Rolü

Sovyet ülkeleri, yabancı ülkelerdeki diplomatik misyonları bünyesinde Ticaret Şubeleri açtılar. Bu ticaret şubelerinin bilinen görevi, ev sahibi ülkelerle ticari ilişkilerin kurulup geliştirilmesine aracı olmaktı. Ancak esas görev, ticari bağlantılar adı altında her bölgeden her kesimden insanla rahat iletişim kurarak bilgi toplamaktı. Normalde sivil kuruluşlar olması gereken bu kurumlar, büyükelçiliğe doğrudan bağlıydılar ve genelde başkanlığını eski bir istihbaratçı yürütüyordu. Bu şubelerin çalışanları Moskova'ya bağlıydılar ancak raporlarını kendi ülkelerindeki üstlerine gönderiyorlardı. Azerbaycan SSC'nin Ticaret Şubesi çalışanları tecrübesizlikleri sebebi ile sık sık deşifre oluyorlardı. Ebilov'un raporlarında sıklıkla dile getirdiği şikâyeti; çalışanların 'esas (bilgi toplama) görevlerini' yerine getirememeleri idi. Yabancı ve yerli basın yayınları gibi açık kaynaklardan bilgi toplayan 'Enformasyon Şubesi'nin yetersiz kalması, Ticaret Şubesinin tecrübesizliği yüzünden Ebilov istediği verimi alamıyordu (Məmmədov, 2003, s. 171; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 125-128).

Temsilciliğin Ankara çalışanları; askerî ateşe, üç sekreter, iki daktilocu, kriptocu, üç enformasyon şube elemanı tercümanı, üç ticaret şube elemanı, beş asker, şoför, aşçı, hizmetçi vs. gibi elemanlardan oluşuyordu (Məmmədov, 2003, s.116-117; ARİSSA, f. 276, l. 5. d.1, v.33). İfşa olmaları durumunda, kurye olarak merkeze gönderilerek yerine yenileri talep ediliyordu (Məmmədov, 2003, s. 171; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 125-128) .

Azerbaycan SSC Dış İşler Halk komiseri M. D. Hüseyinov'un Ebilov'a 2 Ocak 1922 tarihinde gönderdiği mektupta; personel sayısının azaltılması talep edilerek, başarısız olanların yerine de yenilerinin gönderileceği sözü veriliyordu. Hüseyinov, Ebilov'dan Doğu Anadolu ve Karadeniz'de istihbarat faaliyetlerinin artırılmasını istiyordu. Özellikle karşı devrimcilerin belirlenmesini ve Anadolu'daki durumlar hakkında daha çok bilgi talep ediyordu (Məmmədov, 2003, s. 194-197; ARİSSA, f. 276, l. 5, d. 1, v. 63-68).

Azerbaycan SSC, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Ukrayna SSC sözde bağımsız ülkelerdi ve Ankara'da kendilerine ait temsilcilikleri vardı. Ancak sık sık bir araya gelen büyükelçiler, bilgi alışverişi ve iş birliği yapıyorlardı ve temelde Moskova'ya bağlıydılar. Sovyet Rus Askerî İstihbaratının kurucularından biri olan Semyon Aralov RSFSC'nin Ankara büyükelçisi olmasının yanı sıra RSFSC Ticaret Şubesi'nin başkanlığını da yapmaktaydı. Ankara Hükûmeti'nin petrol ve benzin ihtiyaçlarını RSFSC'nin Ticaret Şubesi temin ediyordu (Məmmədov, 2003, s. 204; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 163-171). Bu bağlamda Ankara'daki Sovyet diplomatik misyonlarının Ticaret Şubeleri'nin sadece ticari bağlar kurmakla ilgilenmediklerini, mümkün mertebede istihbarat toplama faaliyetlerine ve Anadolu Hükûmeti'ni Sovyet saflarına çekecek eylemlere başvurduklarını da görüyoruz.

2.2. Misyonun Raporlarında Siyasi İstihbarat Faaliyetleri

Azerbaycan SSC'nin Türkiye'ye ilgisi Ankara'da bir temsilcilikleri olmadığı zamanlara dayanıyordu. Türkiye'deki RSFSC temsilciliği çalışanı olan M. Memmedov'un, Hüseyinov'a 29 Mayıs 1921'de yazdığı mektupta, Büyük Millet Meclisi'ne dair çeşitli bilgilerin Azerbaycan SSC'ye rapor edildiğini görüyoruz. TBMM'deki gruplaşmalardan, kimlerin Batı yanlısı, kimlerin Doğu politikası taraftarı olduklarından bahseden Memmedov, isim isim bu grupların liderlerinden bahsediyordu. Memmedov, meclisteki Anadolu milletvekillerinin, Mustafa Kemal ve ekibini Rumeli'den geldiği için yabancı olarak gördüklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bu muhalefetin farkında olduğuna raporunda değiniyordu. Meclisin dağılacağı söylentilerini kontrol amacıyla gelen Sovyet temsilcilerine, Mustafa Kemal'in meclisi güçlü ve kontrolü elinde imajı verdiğinden de bahsediyordu. Memmedov'un, meclisi içindeki dinamikleri iyi gözlemlediğini ve anti-komünist kişilere karşı tedbirli davrandığını raporundan anlıyoruz. Türk Hükûmeti'nin Fransa'dan gelen ekiple görüşmesini öğrenen Memmedov, Mustafa Kemal ve ekibinden, RSFSC

ile ilişkilere zarar verecek kararlar alınmayacağına dair sözler aldığını, 8 Aralık 1921 tarihli mektubunda görüyoruz. Bu raporlarda Memmedov'un meclisteki Batı yanlısı ve Pan-Türkist grupların varlığına dikkat çektiğini defalarca görüyoruz (Məmmədov, 2003, s. 173-175; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 125-128).

M. D. Hüseyinov'un Ebilov'a 2 Ocak 1922'de yazdığı mektubunda, TBMM'deki siyasi grupların liderleri, çalışmaları, ülkenin tarım, ekonomi ve sanayisi hakkında ayrıntılı raporlar talep ettiği görülmektedir (Məmmədov, 2003, s. 196; ARİSSA, f. 276, l. 5, d. 1, v. 63-68). Bu sebeple Ebilov, Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşmelerini 'Frunze ve Ebilov Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa ile ikinci sohbeti' gibi adlar altında ayrıntılı raporluyordu. Ebilov, raporunda TBMM'yi kendi gözlemlerine göre üç gruba ayırıyordu. Adı geçen rapordan anlaşılıyor ki; meclisteki birinci grup hilafet yanlısı din adamları ve eski bürokratlardan oluşuyordu, ikinci grup eğitilmiş ancak ülkenin ekonomik durumundan dolayı dışarı taviz verme taraftarından oluşuyordu, üçüncü grup ise kendisini takip eden halkçılardan oluştuğunu Mustafa Kemal'in bizzat kendisinin bahsettiğini görüyoruz. Yine bu rapordan anlaşılıyor ki, Sovyet temsilciler padişaha karşı keskin çıkışlar olmamasından rahatsızdılar. Mustafa Kemal ise bunun siyasi bir manevra olduğundan ve 'kontrolü elinde tuttuğundan' bahsederek muhataplarına güven aşılacaktır (Məmmədov, 2003, s. 197-204; ARDTA, f. 28, l. 281, d. 68, v. 1-4).

Ebilov'un birçok raporunda, üstlerinden aldığı emirler doğrultusunda, Türkiye'deki siyasi durumu gözlemleyip raporladığını ve hatta bir raporunda Meclis'te kulis çalışmaları ile Amerika'ya verilmesi konuşulan imtiyaz verilmesi ihtimalini engellemeye çalıştığını görüyoruz (Məmmədov, 2003, s. 245; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 172-178). En önemli nokta ise Mustafa Kemal Paşa'nın bu çalışmaların farkında olduğunu ve gelecek yardımların kesinleşmesi için Sovyet temsilcilerine güven aşılama devam ettiğini ancak yine de işlere fazla müdahil olmalarına fırsat tanımamasıdır.

2.3. Misyon Raporlarında Ekonomik Durum İstihbaratı

Ebilov 8 Kasım 1921 tarihli raporunda, Türkiye'deki liman kentlerinin ticaret için ne kadar mühim olduğunu ve bu şehirlerde konsolosluk kurulması gerektiğini vurguluyordu. Ebilov, ekonomik olarak zor durumdaki Ankara Hükûmeti ile yapılacak ticari faaliyetlerin kurulan bağları kuvvetlendireceğinden bahsediyordu (Məmmədov, 2003, s. 172; ARİSSA, F. 609, l. 1, d. 94, v. 125-128). 1 Mart 1922 tarihli raporunda, kapitalist güçlerin Anadolu'daki maden yatakları için Ankara Hükûmeti'ne projeler sunduğundan bahseden Ebilov, bu kaynakların sadece Amerika'nın eline kalmasından duyduğu endişeyi dile getirmektedir (Məmmədov, 2003, s. 245; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 172-178). Ebilov, Türkiye'nin para ve malzeme kıstıtlılığı yüzünden sıkıntıda olduğuna da değinmektedir. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara'daki

büyükelçisi Frunze'nin Moskova'ya gitmeden önce acil silah ve para yardımı için çalışacağını sözünü verdiğini lakin merkezden herhangi bir cevap alamadığını da ekledi (Məmmədov, 2003, s. 243-244; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 172-178).

Kars Konsolosu Hacıbeyli bir mektubunda ekonomik durum ve fiyatlar hakkında kısa bilgiler verdiğini görüyoruz. Anadolu'da temel ihtiyaçlar konusunda hiçbir sıkıntı olmasa da, fiyatların günbegün arttığını yazmaktadır (Məmmədov, 2003, s. 236; ARİSSA, f. 28, l. 281, d.68, v. 22a-23b).

2.4. Misyon Raporlarında Askerî İstihbarat

Askerî istihbaratların amacı, düşman hakkında toplanan bilgilerle bir savaş durumunda atılacak adımlara doğru karar verilmesine yardımcı olmaktır. Rakip ülkenin imkân ve tekniklerini raporlanmasının yanı sıra halkın ve ordunun moral seviyesinin, iaşe durumunun da rapor edilmesi gerekmektedir. Askerî istihbarat her ülke için bağımsızlığının koruyucu unsurlarındandır (Özdağ, 2008, s. 73).

Ebilov'un raporlarından, Mustafa Kemal'in eski orduyu padişahın iradesinin temsili olarak gördüğünü ve artık bir gücü kalmadı şeklinde bahsettiğini öğreniyoruz. Mustafa Kemal yeni ordu komutanlarının kendisi gibi halkçı olduğundan bahsederek kendi kontrolünde oldukları güvencesini verdiğini anlıyoruz (Məmmədov, 2003, s. 200-201; ARDTA, f. 28, l. 281, d. 68, v. 1-4).

Kars Konsolosu Hacıbeyli'nin Ebilov'a yolladığı ayrıntılı raporundan, bölgedeki 9. Piyade ve 6. Süvari Tümenlerinin askerî sayısından, malzeme sayısına kadar yer verildiğini öğreniyoruz. Dağılan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu partisi üyeleri olan müsavatchıların Anadolu'da hangi birliklerde yer aldıklarından, hatta 28 subayın tamamının kimler olduğuna dair birçok bilgiye vakıf olduğunu anlıyoruz. Hacıbeyli'nin bu raporundan, Doğu Cephesi Karargâhına dair kuvvetli istihbarat (komutanların eğitimleri, aileleri hakkında vs.) topladığı bilgisine ulaşılmış oluyoruz (Məmmədov, 2003, s. 250-254; ARİSSA, f. 276, l. 5, d. 1, v. 86-87). Esasında Moskova Antlaşması'ndan sonra Kazım Karabekir Paşa'nın Sovyet temsilciliklerini istihbarat yuvası olarak gördüğü için takip ettirmektedir. Yine Kars Konsolosu'nun bölgeye dair birçok bilgiyi toplayabildiğini görüyoruz (Ağayev, 2008).

2.5. Anti-Sovyet Unsurlara Dair İstihbarat ve Onları Etkisizleştirme Çalışmaları

Sovyet Cumhuriyetleri'nin en büyük endişesi, devrim karşıtlarının güçlenip tekrar hâkimiyeti ele almasıydı. Bu endişeyle, içeride muhaliflere rahat vermedikleri gibi, komşu ülkelere gidenleri de takip etmekteydiler. Ebilov'un üstlerine gönderdiği rapora göre; Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'dan birçok Sovyet karşıtı (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilk Savunma Bakanı ve

eski Karabağ Genel Valisi Hosrov Bey Sultanov, eski Gence şehir Başkanı Mir Fettah, Bakü Eski Olis Müdürü Bahanudin vs.) Kars, Samsun ve Trabzon'da kümelenmişti. Hayır cemiyetleri adı altında örgütlenen karşı devrimciler, faaliyetlerini buralarda sürdürmekteydiler. Bu sebeple Ebilov, özellikle Samsun ve Trabzon'da da Sovyet konsoloslukları açılarak mücadeleye devam edilmesi elzemdir, diye düşünüyordu (Məmmədov, 2003, s. 176-179; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 133-134).

Ebilov, bu karşı devrimcilerin sınır dışına gönderilmesini Ankara Hükûmeti'nden istemişti. Mustafa Kemal Paşa, Moskova ile arasında bir sorun çıkmaması için Doğu'da bulunan müsavatchıları batı cephesine yönlendirdi, ancak Ebilov'un istediği gibi sınır dışı etmedi. Ebilov ise raporunda kendini bu konuda başarıya ulaşmış olarak yansıtır (Məmmədov, 2003, s. 211-212; ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 163-171).

Kars Konsolosu Hacıbeyli, Ebilov'a yazdığı raporunda, müsavatchıların Kars'ta 'Önderler' adı altında örgütlendiğinden, hatta Kars sokaklarında kendileri ile karşılaştığından söz eder. Ermeni ahalisinin kışkırtmaları ve İtilaf Devletleri'nin yaydığı "Kars Ermenistan'a verilecek" dedikodusunun Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verdiğinden bahseder (Məmmədov, 2003, s. 234; ARDTA, f. 28, l. 281, d.68, v. 22a-23b). Bölgedeki karşı-devrimcilerin kendisi tarafından yakından takip edildiği bilgisini de vurgular. Hacıbeyli, aynı zamanda Doğu halkları üzerinde etkili olabilmek için Azerbaycan SSC ajanlarının ve konsolosluklarının artırılması gerektiğini, böylece Sovyet propagandasının kuvvetleneceği düşüncesini raporuna ekler (Məmmədov, 2003, s. 232; ARİSSA, f. 276, l. 5, d.1, v. 88-91).

Sonuç ve Tartışma

Uluslararası konjonktürde diplomasiyi etkin kullanabilen ülkeler, rakipleri karşısında üstün konuma geçer. İstihbarat da aynı şekilde bir ülkenin rakiplerine karşı kullanabileceği ve üstün konuma geçebileceği bir alan açar. Bu bağlamda, bir ülkenin çıkarına ortak katkıları dolayısıyla diplomasi ve istihbarat birbirinden bağımsız düşünülemez. Kadim uygarlıklar birbirleri ile ilişkilerini ulaklar sayesinde yürütürlerdi. Bu ulakların bölgeye dair getirdiği her türlü bilgi de önemliydi. Zamanla, ülkeler kalıcı elçilikler açtılar ve bu elçilikler sayesinde, diğer ülkeye dair daha çok bilgiye ulaştılar. Teknolojinin olmadığı zamanlarda, elçiliklerin topladığı bilgiler ve yaptıkları kulis çalışmaları oldukça kıymetliydi. Ancak modern devletlerin ortaya çıkışıyla elçiliklere yasal dokunulmazlıkların yanı sıra bazı sınırlar da getirildi. 1961 Viyana Sözleşmesi ile yabancı misyonlar ev sahibi ülkenin içi hukukuna, uymakla yükümlendirildiler. Siyasal grupları etkilemek, rejime zarar verecek grupları desteklemek, devlet sınırlarına ulaşmaya çalışmak yasaklandı. Buna rağmen ülkeler, istihbarat birimlerinin elemanlarını elçiliklerinin koruyucu

çatısı altında görevlendirmeye devam ettiler. Bu sebeple her ÷lke, bünyesinde bulunan yabancı misyonlara karşı tedbirlidir.

Diplomatik misyonlar bünyesinde toplanan istihbarat olduğu gibi merkeze aktarılmaz. Ülkenin iç dinamiklerini ve siyasetini iyi bilen elçilik çalışanları tarafından yorumlanır, analiz edilir. Bu analizler merkezde alınacak kararlar üzerinde etkili olabilir.

Siyasi, askerî, ekonomik ve sosyolojik alanda yürütölen istihbarat çalışmalarının amacı, rakip ÷lkeler karşısında güçlü bir konuma çıkmaktır. Diplomatların sahip olduğu dokunulmazlık kalkanı ile bilgiye ulaşması daha kolay olur. Hatta kullanacağı bağlantılar ve yapacağı kulis çalışmaları ile o ÷lkenin politikası üzerinde etkili olabilir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara temsilcisi İbrahim Ebilov'un raporlarında bu çalışmaların örneklerini gördük. Siyasi raporlarında, genç Büyük Millet Meclisi'ndeki gruplaşmalardan bahseden Ebilov, Ankara Hükümeti'nin diğer ÷lkelerle olan ilişkilerine müdahil olmaya çalışmıştır. Anadolu'daki ekonomik sıkıntıları lehlerine çevirerek Ankara'yı Sovyetlerin yanına çekmeye çalışan Ebilov, Bakü'den bu politik adım için yardımlar istemekteydi. Askerî raporlarda, Türkiye'deki birliklerin durumunu ve konumları hakkındaki bilgileri merkeze raporlayan Ebilov'un, temsilciliğin en önemli işi olarak gördüğu karşı-devrimcileri takip edip etkisizleştirmeye çalıştığını da gördük.

Türkiye'de Ebilov hakkındaki çalışmalar, maalesef döneme sadece iki ÷lke arasındaki ilişkiler bağlamında yaklaşmıştır. Ebilov'un Mustafa Kemal'e ve Türk halkına yaklaşımları, aynı milletin mensubu olmaya bağlanarak romantik milliyetçi bir bakış açısı ile işlenmiştir (Aslan, 2004; Baba-zada, 2017; Əmirova, 2027; Mikail, 2013; Qasımlı, 2006; Şimşir, 2011). Oysa Ebilov ideolojisine bağlıydı ve tüm adımlarının sebebi, Türkiye'yi de sosyalist bir ÷lkeye çevirme hedefine ulaşmaktı. Elbette Mustafa Kemal Paşa, bu niyetin farkındaydı. Aynı sıcak kanlı diplomatik yaklaşımının nedeni ÷lkenin içinde bulunduğu ekonomik dar boğazı Sovyet Cumhuriyetleri'nden gelecek yardımlarla aşmak istemesiydi. Dostluđunu göstermek ve güven kazanmak için bazı tavizler verse de iç ve dış politikaya büsbütün karışmalarına da fırsat vermemiştir.

Kaynakça

- Ağayev, M. (2008). *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri*. İstanbul: IQ Yayın.
- ARİSSA (Azərbaycan Respublikası Prezidentin İşlər İdarəsinin İctimai-Siyasi Sənədlər Arxivi/Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İşler Dairesi Sosyal-Siyasi Belgeler Arşivi), f. 28, l. 281, d.68, v. 22a-23b.
- ARİSSA, f. 276, l. 5, d. 1, v. 63-68.
- ARİSSA, f. 276, l. 5, d. 1, v. 86-87.
- ARİSSA, f. 276, l. 5, d.1, v. 88-91.

- ARİSSA, f. 276, l. 5. d.1, v.33.
- ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 125-128.
- ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 133-134.
- ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 163-171.
- ARİSSA, f. 609, l. 1, d. 94, v. 172-178.
- ARDTA (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi/Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi), f. 28, l. 281, d. 68, v. 1-4.
- ARDTA, f. 28, l. 281, d.68, v. 22a-23b.
- Arslan, B. (2004). *Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baba-zada, A. (2017). *Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya
- Clark, E. (1973). *Diplomat*. New York: Taplinger Publishing Company.
- Əmirova, Y. F. (2027). *Azərbaycan SSR-Türkiyə Münasibətləri (XX Əsrin 20-ci İlləri)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Azərbaycan MEA A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı.
- Hamilton, K., Langhorne, R. (2013). *The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration*. New York: Routledge.
- Herman, M. (1998). Diplomacy and Intelligence. *Diplomacy and Statecraft*. 9(2), 1-22.
- Məmmədov, H. (Ed.). (2003). *Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. 1920-1922. Sənədlər və materiallar*. Bakı: Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi Orxan nəşriyyatı.
- Mikail, E. H. (2013). *Atatürk Dönemi (1919-1938) Türkiye Azerbaycan İlişkileri*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2008). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Qasımlı, M. (2006). *Azerbaycan Türklerinin Mili Mücadele Tarihi 1920-1945*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Qasımov, M. (1998) *Xarici Dövlətlər və Azərbaycan*, Bakı, Qanun Nəşriyyatı.
- Reçber, K. (2011). *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*. Bursa: Dora.
- Scheffler, A., & Dietrich, J. H. (2023). Military Intelligence: Ill-Defined and Understudied. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 36(4), 1047-1066.
- Şimşir, B. N. (2011). *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TDK Türkçe Sözlük, "İstihbarat," Erişim Tarihi, 24 Mart 2019, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=istihbarat>.
- Waters, M. (2012). *The Ad Hoc Diplomat: A Study in Municipal and International Law*. Netherlands: Springer.
- Yılmaz, S. (2018). *Temel İstihbarat: Toplama, Analiz ve Operasyonlar*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Yurtsever, S. (2013). *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemeleri (1919- 1922)*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.

- Багиров, Ю. (1965). *Из истории советско-турецких отношений в 1920—1922 гг, (по материалам Азербайджанской ССР)*. Баку: Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР.
- Винокуров, В.И. (2014). *Дипломатия и разведка как средство осуществления внешней политики государства: общее и особенное*. Москва: Панорама. с. 30.
- Ожегов, С. (1987). *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Попов, В. (2003). *Современная дипломатия: теория и практика, Дипломатия - наука и искусство: Курс лекций*. 2-е изд., доп. Москва: Междунар. Отношения. с. 16.
- Herbst-Damm, K. L., & Kulik, J. A. (2005). Volunteer support, marital status, and the survival times of terminally ill patients. *Health Psychology, 24*, 225-229. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.